

Προκόπιος Παυλόπουλος: Το σύνδρομο των πλεονασμών ως διαβρωτική παθογένεια της κυβερνητικής πρότασης αναθεώρησης του Συντάγματος

Ναύπλιο, 12.6.2026

Στην ομιλία του με τίτλο «Το σύνδρομο των πλεονασμών ως διαβρωτική παθογένεια της κυβερνητικής πρότασης αναθεώρησης του Συντάγματος», η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Ημερίδας που οργάνωσε ο Δικηγορικός Σύλλογος Ναυπλίου με θέμα «Προκλήσεις της συνταγματικής αναθεώρησης», ο πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Προκόπιος Παυλόπουλος επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

«Πρόλογος

Ο τρόπος με τον οποίο έχει διατυπωθεί -σύμπτωμα μάλλον δηλωτικό και κάποιων μύχιων προθέσεων των συντακτών της όπως θα τεκμηριωθεί με τρόπο ολοκληρωμένο στην συνέχεια, ήτοι εν πολλοίς και για εύπεπτο εντυπωσιασμό- η πρόσφατη κυβερνητική πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος παρά τις, όποιες, θετικές πλευρές της αποκαλύπτει ένα αρνητικό διακριτικό γνώρισμα της: Εκείνο των εκτεταμένων πλεονασμών οι οποίοι, όπως είναι ευνόητο, αντί να κατατείνουν στην κανονιστική τόνωση των προς αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος πέραν των άλλων οδηγούν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, και σε ένα είδος κανονιστικής απαξίωσής τους. Διότι τι άλλο, άραγε, σηματοδοτούν και συνεπάγονται προτάσεις που προοιωνίζονται αλλαγές, οι οποίες από την μία πλευρά ουδέν προσθέτουν στο ήδη υφιστάμενο και ισχύον κανονιστικό πλαίσιο των προς αναθεώρηση διατάξεων και, από την άλλη πλευρά και συνεκδοχικώς, οιονεί προπαγανδίζουν την, φυσικά ανύπαρκτη, δήθεν ρυθμιστική ανεπάρκειά του; Το κατά τ' ανωτέρω αρνητικό διακριτικό γνώρισμα της κυβερνητικής πρότασης επιδεινώνει, περαιτέρω, το γεγονός ότι τέτοιοι πλεονασμοί, πραγματικά «ψιμύθια» εξωραϊσμού των ατελειών της, πλήττουν τις μισές, σχεδόν, επιμέρους αναθεωρητικές προτάσεις. Υπ' αυτά τα δεδομένα η

νέα αναθεωρητική πρωτοβουλία μάλλον θα μείνει στην συνταγματική μας ιστορία ως η αναθεώρηση των συνταγματικών πλεονασμών. Του λόγου το ασφαλές μπορεί καθένας να βεβαιώσει διατρέχοντας, έστω και εν συντομία, ορισμένες από τις επιμέρους αυτές προτάσεις. Ειδικότερα:

I. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 5 ή 5Α του Συντάγματος προβλέπεται, ακόμη και ως νέο άρθρο 5B, ότι:

A. *«Η τεχνητή νοημοσύνη οφείλει να υπηρετεί την ελευθερία του ατόμου και την ευημερία της κοινωνίας ώστε να μειάζονται οι κίνδυνοι και να αξιοποιούνται τα πλεονεκτήματα που προσφέρει».*

B. Όμως απλή ανάγνωση των ισχυουσών διατάξεων των άρθρων 5 και 5Α του Συντάγματος αρκεί για να καταστεί σαφές ότι όλα, ανεξαιρέτως, τα προτεινόμενα ως νέα, συνταγματικού επιπέδου, κανονιστικά προτάγματα για τον τρόπο αξιοποίησης των μέσων της Τεχνητής Νοημοσύνης υπέρ του ατόμου κατά την ακώλυτη άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του μπορούν κάλλιστα να θεσπισθούν δια της κοινής νομοθετικής οδού. Το αυτό προκύπτει, *a fortiori*, και από το γράμμα και το πνεύμα των γενικών ρητρών των άρθρων 2 παρ.1 και 5 παρ.1 του Συντάγματος για την προστασία της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, αντιστοίχως. Μάλιστα δε υπό όρους μίας σύγχρονης Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η Κυβέρνηση -βεβαίως όπως και οι προηγούμενες- είναι ήδη υπόλογη, πολιτικώς και θεσμικώς, διότι δεν έχει θεσπίσει νομοθετικώς κρίσιμες ρυθμίσεις για την υπέρ του ατόμου επίτευξη των στόχων εκείνων, αναφορικά με τους οποίους τώρα προτείνει, φυσικά ως εκ περισσού, να αναχθούν έως και σε αρχές συνταγματικού κύρους.

II. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 16 του Συντάγματος προβλέπεται, και δη ως προμετωπίδα:

A. *«Κρατική μέριμνα για την προστασία και την προαγωγή της ελληνικής γλώσσας».*

B. Προκαταρκτικώς επισημαίνεται ότι οι εμπνευστές της πρότασης μάλλον αγνοούν καταφώρας το νόημα και την σημασία της Ελληνικής Γλώσσας στο πεδίο του Ελληνικού Πολιτισμού και της Ελληνικής Παιδείας, και δη από τις παλαιφάτες καταβολές τους. Διότι αν είχαν σχετική επίγνωση θα γνώριζαν ότι η Ελληνική Γλώσσα, που τουλάχιστον κατά τις μαρτυρίες του Ηροδότου και Θουκυδίδη στις *«Ιστορίες»* τους υπήρξε η συνεκτική βάση πάνω στην οποία εδραιώθηκε το Έθνος των Ελλήνων από την εποχή του Τρωϊκού Πολέμου και κατά τον Οδυσσέα Ελύτη πρέπει να είναι *«μονάχη έγνοια μας στις αμμουδιές του Ομήρου»* (*«Άξιον Εστί»*), εξελίχθηκε ανά τους αιώνες και διατηρεί τον δυναμισμό της έως τις μέρες μας ακριβώς διότι ουδέποτε είχε ανάγκη από κρατική μέριμνα. Και ευτυχώς. Η Ελληνική Γλώσσα είναι έργο του Έθνους των Ελλήνων, ιστορικώς και διαχρονικώς. Κατά πως έγραψε ο Γιώργος Σεφέρης (*«Τρία κρυφά ποιήματα»*, *«Επί σκηνής, ΣΤ'»*), *«είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας»*. Και να θυμόμαστε ότι ύστερα από την Μεταπολίτευση καθοριστικής σημασίας τομές στην Γλώσσα μας (π.χ. δημοτική, μονοτονικό) επήλθαν υπό το ισχύον Σύνταγμα και δίχως αναθεώρησή του. Και τούτο ακόμη: Οι εμπνευστές της εν λόγω πρότασης αναθεώρησης του Συντάγματος ας αφήσουν την Γλώσσα μας μακριά και αλώβητη από τα γνώριμά τους παραμορφωτικά κάτοπτρα και από τους συνακόλουθους ερασιτεχνικούς πειραματισμούς τους.

III. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 17 του Συντάγματος προβλέπεται, μεταξύ άλλων:

A. *«Προστασία όχι μόνο της ιδιοκτησίας, αλλά της περιουσίας... Δυνατότητα μεταφοράς συντελεστή δόμησης (δυναμική πολεοδομία)...».*

B. Και εδώ τίθεται, φυσικά από διαφορετική αφετηρία αλλά οπωσδήποτε παρεμφερώς, το ερώτημα: Τι, άραγε, προσθέτει μία τέτοια ρύθμιση στο άρθρο 17 του Συντάγματος, όταν είναι τοις πάσι γνωστό ότι κατά την πάγια πλέον νομολογία όλων των Ανωτάτων Δικαστηρίων μας -και υπό την ευεργετική επιρροή τόσο των σχετικών ειδικών διατάξεων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου όσο και της επ' αυτών

νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- στην ιδιοκτησία περιλαμβάνονται εδώ και καιρό όχι μόνο τα εμπράγματα δικαιώματα αλλά και τα ενοχικά δικαιώματα; Όπερ σημαίνει ότι υπό το ισχύον άρθρο 17 του Συντάγματος ούτως ή άλλως ως ιδιοκτησία, *latro sensu*, νοείται εκείνη η οποία συμπεριλαμβάνει την περιουσία εν γένει. Επιπλέον, σοβαρά ζητήματα εγείρει το σκέλος της ίδιας πρότασης το οποίο κάνει λόγο για «*δυνατότητα μεταφοράς συντελεστή δόμησης*». Να, λοιπόν, μία νέα, απολύτως εύλογη, απορία: Άραγε υπό τις ισχύουσες ρυθμίσεις κυρίως των άρθρων 17 και 24 του Συντάγματος δεν έχει θεσμοθετηθεί, και μάλιστα από μακρού χρόνου, καθεστώς μεταφοράς συντελεστή δόμησης; Και αφού έχει θεσμοθετηθεί προς τι μία τέτοια προσθήκη; Εκτός εάν αυτή έχει ως, ανομολόγητο προς το παρόν, σκοπό την παράκαμψη της πλούσιας νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας για τους υπέρ της προστασίας του Περιβάλλοντος περιορισμούς σε ό,τι αφορά τους όρους, τις προϋποθέσεις και εν τέλει το εύρος της μεταφοράς συντελεστή δόμησης. Οπότε, εφόσον αυτή είναι η αλήθεια, ιδού πεδίων δόξης λαμπρόν για την παντελώς απρόσκοπτη τσιμεντοποίηση κάθε ελεύθερης, ακόμη, γωνιάς της Ελληνικής Επικρατείας.

IV. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 21 του Συντάγματος προβλέπεται:

- A.** *«Κρατική μέριμνα για προσιτή στέγη. Λήψη υπόψη διαγενεακής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης κατά του σχεδιασμό των δημοσίων πολιτικών.»*
- B.** Είναι όμως προφανές ότι οι ήδη ισχύουσες διατάξεις του άρθρου 21 του Συντάγματος, και προεχόντως οι διατάξεις της παρ. 4 του άρθρου τούτου, καταδεικνύουν με ενάργεια πως και η προτεραιότητα της κρατικής μέριμνας για την προσιτή στέγη καλύπτεται απολύτως από θεσμική έποψη. Το αυτό ισχύει και για την διαγενεακή δικαιοσύνη και αλληλεγγύη, με την πρόσθετη εγγύηση των διατάξεων των παρ. 1 και 4 του Συντάγματος περί Κοινωνικού Κράτους Δικαίου και Κοινωνικής και Εθνικής Αλληλεγγύης αντιστοίχως. Υπό τα δεδομένα λοιπόν αυτά την κατά τα ως άνω πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 21 του Συντάγματος υπονομεύει, οιονεί εκ προοιμίου, η δυσχερώς συγκαλυπτόμενη

υστεροβουλία της: Μήπως με την πρότασή της αυτή η Κυβέρνηση επιχειρεί να παρασιωπήσει, τεχνηέντως, την επί τόσα χρόνια μη λήψη ολοκληρωμένων προστατευτικών μέτρων για προσιτή στέγη και για την στήριξη της διαγενεακής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης, αφήνοντας επιπλέον να εμπεδωθεί στην κοινή γνώμη η πεποίθηση ότι η ευθύνη δεν ανήκει σε αυτήν αλλά στα δήθεν υφιστάμενα κενά του Συντάγματος; Ας αντιληφθεί, επιτέλους, η Κυβέρνηση ότι η λήψη τόσο στοιχειωδών μέτρων για την επίτευξη στην πράξη αυτονόητων στόχων κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης είναι, σε ένα σύγχρονο Κοινωνικό Κράτος Δικαίου, πολύ περισσότερο ζήτημα στάθμισης της αντίστοιχης ευαισθησίας των εκάστοτε κυβερνώντων. Και όχι μέτρο κρίσης της εν προκειμένω κανονιστικής επάρκειας του Συντάγματος, η οποία εν πάση περιπτώσει δεν είναι επιτρεπτό να τίθεται, αναίτιως και ανευθύνως, εν αμφιβόλω. Ας προστεθεί στο σημείο αυτό ότι η ως άνω πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος απαξιώνεται, ως προς την έκταση της δεσμευτικότητάς της για το Κράτος, από το ίδιο της το περιεχόμενο, αν ληφθεί υπόψη ότι προβλέπει κρατική «μέριμνα» και όχι κρατική «υποχρέωση», η οποία θα ήταν δυνατό να οδηγήσει στην θεσμοθέτηση αγωγίμης αξίωσης.

V. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 24 του Συντάγματος προβλέπεται:

A. *«Λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, την αποτελεσματική διαχείριση των υδάτινων πόρων, την ενίσχυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, την κατοχύρωση του περιβαλλοντικού ισοζυγίου σε κάθε κρατική παρέμβαση και την προστασία των ζώων».*

B. Εκ πρώτης όψεως η πρόταση φαίνεται εντελώς «αθώα». Θα μπορούσε, επιπροσθέτως, να υποστηριχθεί ότι και η πρόταση αυτή είναι απλώς περιττή. Και τούτο διότι όλοι οι στόχοι που θέτει είναι και σήμερα εφικτό να επιτευχθούν κάλλιστα με απλές νομοθετικές παρεμβάσεις, αφού οι σχετικές διατάξεις του άρθρου 24 -ιδίως παρ. 1 και 2- του Συντάγματος είναι οφθαλμοφανώς επαρκείς προς αυτή την κατεύθυνση. Ένα όμως σημείο της ως άνω πρότασης γεννά, αυτονοήτως, εύλογα και δυσοίωνα ερωτηματικά. Και μάλιστα ερωτηματικά που η απάντησή τους μπορεί να

δείξει γιατί γίνεται αυτή η πρόταση και πώς, ενδεχομένως, έτσι αποπροσανατολίζεται η όλη συζήτηση για την αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος. Συγκεκριμένα πρόκειται για το σημείο της πρότασης περί λήψης μέτρων «για την ενίσχυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας». Σε τι, άραγε, αποσκοπεί η προσθήκη στο Σύνταγμα μίας τέτοιας πρόβλεψης; Δεν μπορούν με τις ισχύουσες ρυθμίσεις του Συντάγματος να θεσπισθούν νομοθετικώς μέτρα για την ενίσχυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας; Κάπως έτσι δημιουργούνται τα προμνημονευόμενα ερωτηματικά ως προς την σκοπιμότητα αυτής της προσθήκης στο άρθρο 24 του Συντάγματος. Ερωτηματικά που συνοψίζονται ευκρινώς στο εξής: Μήπως αυτή η «ενίσχυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας» σηματοδοτεί την δυνατότητα εγκατάστασής τους σε περιοχές όπου, σύμφωνα με τις κείμενες συνταγματικές διατάξεις και την επ' αυτών νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, κάτι τέτοιο δεν επιτρέπεται; Με άλλες λέξεις μήπως αυτό στο οποίο αποσκοπεί η κυβερνητική πρόταση αναθεώρησης είναι να επιτραπεί στο μέλλον η δίχως περιορισμούς εγκατάσταση, όπου αυτό κρίνεται οικονομικώς σκόπιμο και προσοδοφόρο, των κάθε μορφής ανανεώσιμων πηγών ενέργειας;

VI. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 29 του Συντάγματος, μεταξύ άλλων, προβλέπεται:

A. «*Τα κόμματα λαμβάνουν υπ' όψιν αρχές δημοκρατικής λειτουργίας... Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις ίδρυσης και λειτουργίας πολιτικού κόμματος...*».

B. Και σε ό,τι αφορά την πρόταση αυτή δεν μπορεί να κανείς να μην διερωτηθεί: Τι προσθέτει, κατ' ουσία και κατά βάθος, στην επιταγή της παρ. 1 του ισχύοντος άρθρου 29 του Συντάγματος, κατά την οποία η οργάνωση και η δράση των Πολιτικών Κομμάτων οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος; Μήπως έτσι και εδώ επιχειρείται κραυγαλέες παραλείψεις των φορέων του Πολιτικού Συστήματος -επειδή αρκετά Πολιτικά Κόμματα στην Χώρα μας πόρρω απέχουν από το να εφαρμόζουν υπευθύνως στοιχειώδεις αρχές δημοκρατικής οργάνωσης και λειτουργίας -να μετατεθούν από το πεδίο

ευθύνης των φορέων τούτων στα δήθεν κανονιστικά κενά του Συντάγματος; Ας καταστεί σαφές και το εξής: Προσπάθειες και εγχειρήματα μίας οιονεί πολιτικής απενεχοποίησης συγκεκριμένων πρωταγωνιστών του Πολιτικού Συστήματος με τίμημα την, έστω και έμμεση, αμφισβήτηση της κανονιστικής επάρκειας του Συντάγματος δεν αναβαθμίζει, κατ' ουδένα τρόπο, την ποιότητα της Δημοκρατίας μας. Το ακριβώς αντίθετο εξυπηρετεί.

VII. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 30 παρ.1, 5 του Συντάγματος προβλέπεται:

A. *«Μια εξαετής θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας».*

B. Καθένας μπορεί να αντιληφθεί ότι η εν λόγω πρόταση κάθε άλλο παρά ενισχύει το κύρος και τον ρυθμιστικό ρόλο του Προέδρου της Δημοκρατίας ως επικεφαλής της Εκτελεστικής Εξουσίας στο πλαίσιο του ισχύοντος Συντάγματος. Ας προστεθεί δε σε αυτό και το ότι η αναθεώρηση των περί εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας διατάξεων του Συντάγματος το 2019 τον κατέστησαν, κατ' αποτέλεσμα, έρμαιο ακόμη και μονοκομματικών ευκαιριακών πλειοψηφιών. Κατ' ακρίβεια, λοιπόν, η θεσμοθέτηση μίας, και μόνης, προεδρικής θητείας καταλήγει στο να αποστέρει την Χώρα από την δυνατότητα ανανέωσης της θητείας ομολογουμένως επιτυχημένων Προέδρων της Δημοκρατίας -όπως έχει αποδείξει πολλάκις στο παρελθόν η πολιτική μας πρακτική- δίχως καμία σοβαρή αιτιολογία. Εκτός αν κάποιος θεωρούν ως τέτοια αιτιολογία την «*συνταγματοποίηση*» της λογικής και τακτικής του νυν Πρωθυπουργού περί χορήγησης μίας μόνο ευκαιρίας στον εκάστοτε Πρόεδρο της Δημοκρατίας για την άσκηση των καθηκόντων του, κάτι το οποίο έρχεται σε αντίθεση με την επιταγή της κατ' αρχήν και κατά κανόνα εγγύησης της συνέχειας κατά την ομαλή λειτουργία του Πολιτεύματος ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας.

VIII. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 54 παρ. 1, 3 του Συντάγματος προβλέπεται και ότι:

A. *«Το εκλογικό σύστημα θα πρέπει να διασφαλίζει εύλογη αναλογικότητα και κυβερνησιμότητα της χώρας».*

B. Η ισχύουσα λιτή -πραγματική *imperatoria brevitatis*- διάταξη του άρθρου 54 παρ. 1 περί του εκλογικού συστήματος είναι υπεραρκετή για την, κατά τους εκλογικούς νόμους οι οποίοι θεσπίζονται εκάστοτε, διασφάλιση της εύλογης αναλογικότητας και της κυβερνησιμότητας της Χώρας. Και τούτο διότι τα κατά τα ως άνω προτάγματα ως προς το περιεχόμενο του εκλογικού νόμου απορρέουν, οιονεί αυτονοήτως αλλά και αυτοθρόως, από την ίδια την φύση του Κοινοβουλευτικού Πολιτεύματος, όπως την καθορίζει σε γενικές γραμμές η σχετική -μη αναθεωρητέα κατά την πρόβλεψη του άρθρου 110 παρ. 1 του Συντάγματος- ρύθμιση του άρθρου 1 παρ. 1 του Συντάγματος περί της μορφής του Πολιτεύματος. Το ότι συχνά, δυστυχώς, στο παρελθόν τα προτάγματα αυτά δεν έγιναν σεβαστά από τους διαδοχικώς θεσπισθέντες εκλογικούς νόμους δεν μπορεί, όπως είναι ευνόητο νομικώς, να θεραπευθεί με διακηρυκτικού περιεχομένου προσθήκες στο άρθρο 54 του Συντάγματος. Πολλώ μάλλον όταν ελλείπουν στην Έννομη Τάξη μας και οι κρίσιμοι εκείνοι κυρωτικοί μηχανισμοί -π.χ. ένα ολοκληρωμένο Συνταγματικό Δικαστήριο- οι οποίοι θα είχαν την αρμοδιότητα και δικαιοδοσία να επιβάλλουν, και δη με τις κατάλληλες κυρώσεις, στην πράξη την αποτελεσματική εφαρμογή ανάλογων συνταγματικών προβλέψεων ως προς το εκλογικό σύστημα. Έτσι η προεκτεθείσα πρόταση αναθεώρησης πρέπει να εκληφθεί περισσότερο ως ανέξοδη έκφραση *«συγγνώμης»* για τις περιπέτειες των πάλαι ποτέ ισχυσάντων εκλογικών νόμων. Και πολύ λιγότερο, έως καθόλου, ως χρήσιμη και αποδοτική προσπάθεια εμπέδωσης της αναλογικής αρχής ως καίριας συνιστώσας της Δημοκρατικής Αρχής στο πλαίσιο του Πολιτεύματός μας, ήτοι στο πλαίσιο της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας μας.

IX. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 60 του Συντάγματος προβλέπεται:

A. *«Θωράκιση θεσμικού ρόλου του βουλευτή κατά την άσκηση της νομοθετικής και ελεγκτικής του αρμοδιότητας και κατά την επικοινωνία με την εκλογική*

του περιφέρεια, σύμφωνα με το Σύνταγμα και τον Κανονισμό της Βουλής και αντίστοιχη υποχρέωση των μελών της Κυβέρνησης να ανταποκρίνονται στον κοινοβουλευτικό έλεγχο».

B. Η πρόταση αυτή, υποτίθεται υπέρ της θωράκισης του εν γένει κοινοβουλευτικού ρόλου του Βουλευτή, συνιστά, δίχως χρεία ειδικότερης επεξήγησης, αντιπροσωπευτικό δείγμα της στείρας διακηρυκτικής αοριστολογίας. Και δη σε σημείο ώστε δι' αυτής να επιχειρείται, κατ' ουσία, η προσθήκη στο άρθρο 60 του Συντάγματος διατάξεων οι οποίες στερούνται και της ελάχιστης έστω κανονιστικής αποτελεσματικότητας, άρα η προσθήκη στο Σύνταγμα ατελών, στην κυριολεξία, διατάξεων που παραπέμπουν στις *leges minus quam perfectae* ή και στις *leges imperfectae*. Μία μόνο, και αυτή ίσως περιττή, αιτιολογία του συμπεράσματος τούτου: Η ατέλεια της κατά τ' ανωτέρω προσθήκης καθίσταται προφανής ιδίως εκ του ότι και αν ακόμη θεσπισθεί συνταγματικώς δεν μπορεί να νοηθεί *de lege lata* πρόσφορος κυρωτικός μηχανισμός αποτροπής της παραβίασης του κανονιστικού της υποβάθρου. Για παράδειγμα, ουσιαστική θωράκιση του ρόλου του Βουλευτή κατά την άσκηση της νομοθετικής του αρμοδιότητας θα μπορούσε να συντελεσθεί μόνον αν ο *in concreto* μη σεβασμός του ρόλου αυτού θα ήταν δυνατό να οδηγήσει σε μία μορφή ακυρότητας της κατά τρόπο αντισυνταγματικό πλέον θεσπιζόμενης νομοθετικής ρύθμισης. Κάτι αδιανόητο ιδίως διότι τέτοιος δικαστικός έλεγχος -ο μόνος που αποτελεί αυθεντικό εγγυητικό κυρωτικό μηχανισμό- είναι αδύνατος, καθ' ό μέτρο στο πλαίσιο της Ελληνικής Έννομης Τάξης ουδείς εις βάθος δικαστικός έλεγχος, κατά τα έως σήμερα παγίως ισχύοντα, μπορεί να παρέμβει αποτελεσματικώς στα *interna corporis* της νομοθετικής διαδικασίας. Επίσης, και ως ένα άλλο παράδειγμα, ως μόνη πρόσφορη κύρωση εις βάρος μέλους της Κυβέρνησης, το οποίο δεν ανταποκρίνεται στον ασκούμενο από τον Βουλευτή κοινοβουλευτικό έλεγχο, θα μπορούσε να νοηθεί, κατ' εξοχήν εφόσον είναι υπότροπο, ο εξαναγκασμός του σε παραίτηση. Πέραν του ότι τούτο καταλήγει να είναι, εκ των πραγμάτων, ένα οιονεί πολιτικώς ευκταίο και τίποτε περισσότερο, πιστεύει κάποιος

νοήμων νομικός παρατηρητής πως τούτο θα μπορούσε να θεσπισθεί ως πλήρης κανόνας δικαίου που καθιερώνει ίχνος πραγματικής υποχρέωσης του Πρωθυπουργού εναντίον του μέλους της Κυβέρνησής του; Σε ποιο, άραγε, κοινοβουλευτικό σύστημα διεθνώς συναντάται μία τέτοια θεσμική παραδοξότητα, η οποία μάλιστα αγγίζει τα όρια της κοινοβουλευτικής φαιδρότητας;

X. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 73 παρ. 1 του Συντάγματος προβλέπεται:

A. *«Συνταγματική κατοχύρωση αρχών καλής νομοθέτησης: Επαρκούς προνομοθετικής διαβούλευσης, αξιολόγησης της εφαρμογής του νόμου και μέτρων κωδικοποίησης της νομοθεσίας».*

B. Τα όσα επισημάνθηκαν αμέσως προηγουμένως περί σειράς διακηρυκτικής αοριστολογίας της πρότασης αναθεώρησης του άρθρου 60 του Συντάγματος ισχύουν, και δη a fortiori, και ως προς την πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 73 παρ.1 του Συντάγματος. Γι' αυτό και αρκεί, και μάλιστα πολλαπλώς, η εξής παρατήρηση υπό τύπον ερωτήματος: Μπορούν οι εμπνευστές της πρότασης αυτής να φαντασθούν έστω και έναν αποτελεσματικό κυρωτικό μηχανισμό, ήτοι μηχανισμό με ουσιώδη κυρωτική έννομη συνέπεια, ο οποίος θα μπορούσε να ενεργοποιηθεί σε περίπτωση ακόμη και κατάδηλης παραβίασης της διάταξης του άρθρου 73 παρ.1 του Συντάγματος που θα καθιερώνει τις προεκτεθείσες πτυχές της αρχής της καλής νομοθέτησης; Περαιτέρω δε χρειάζεται συνταγματική κατοχύρωση για να τηρηθούν στην πράξη οι αρχές της καλής νομοθέτησης; Και ευθύνονται, δήθεν, τα κενά του Συντάγματος περί καλής νομοθέτησης για τις κυβερνητικές πρακτικές μίας προβληματικής, κατ' επιεική έκφραση, νομοθέτησης, όταν μάλιστα η σημερινή Κυβέρνηση από την αρχή της θητείας της είχε διακηρύξει, *urbi et orbi*, ότι η καλή νομοθέτηση εντάσσεται στις βασικές της προτεραιότητες, ενώ αμέσως στην συνέχεια ανέκρουσε πρύμναν ακολουθώντας, σε πολλές περιπτώσεις επί τα χείρω, τα συγγενή ελαττώματα των προκατόχων της;

XI. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 79 του Συντάγματος προβλέπεται:

A. *«Ο προϋπολογισμός οφείλει να διασφαλίζει τη βιώσιμη δημοσιονομική λειτουργία... Υποχρέωση κατάθεσης και δημοσιότητας ετήσιου απολογισμού εκ μέρους φορέων που χρηματοδοτούνται, άμεσα ή έμμεσα, από τον κρατικό προϋπολογισμό».*

B. Πέραν της ανώφελης -ή και μειωτικής για το κανονιστικό κύρος του άρθρου 79 του Συντάγματος ιδίως ως προς ένα τόσο σοβαρό θεσμικό και πολιτικό ζήτημα όπως είναι εκείνο του προϋπολογισμού- και γενικευμένης αοριστίας της η πρόταση αυτή ισοδυναμεί με μία μορφή επιχείρησης συνταγματικής κατοχύρωσης του αυτονόητου. Και τούτο επειδή σε μία σύγχρονη Ευρωπαϊκή Χώρα ούτως ή άλλως ο προϋπολογισμός οφείλει να διασφαλίζει την βιώσιμη δημοσιονομική λειτουργία. Ενώ η ίδια πρόταση στερείται κάθε κανονιστικής ικμάδας και αυστηρότητας, απαραίτητης κατά την θεσμική ιδιοσυστασία του Συντάγματος, καθ' ό μέτρο δεν συνοδεύεται από την καθιέρωση οιασδήποτε αποτελεσματικού κυρωτικού μηχανισμού, ικανού να διασφαλίσει την παραγωγή συγκεκριμένων έννομων συνεπειών σε περίπτωση παραβίασης των επιταγών της. Ενώ ως προς το δεύτερο, κατά τα προεκτεθέντα, σκέλος της πρότασης αυτής δημιουργείται το ίδιο, περίπου, ερώτημα με εκείνο το οποίο τίθεται, όπως εν εκτάσει ήδη τονίσθηκε, και για πολλές άλλες κυβερνητικές προτάσεις: Απαιτείται ρητή συνταγματική πρόβλεψη για την θεσμοθέτηση υποχρέωσης κατάθεσης και δημοσιότητας ετήσιου απολογισμού εκ μέρους φορέων που χρηματοδοτούνται, άμεσα ή έμμεσα, από τον κρατικό προϋπολογισμό ή και σήμερα αυτό είναι εφικτό να θεσπισθεί κανονιστικώς με κοινό νόμο; Με άλλες λέξεις πιστεύει κάποιος ότι τούτο δεν μπορεί να προβλεφθεί νομοθετικώς διότι, δήθεν, δεν υφίσταται σχετική συνταγματική πρόβλεψη; Δεν χρειάζεται να επεκταθεί κανείς σε απαντήσεις επί των ανωτέρω ερωτημάτων διότι, όπως είναι καταφανές, το περιεχόμενό τους μόνον ως ρητορικό μπορεί να νοηθεί.

XII. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 82 του Συντάγματος προβλέπεται:

- A.** *«Ετήσια έγκριση Ενιαίου Σχεδίου Κυβερνητικής Πολιτικής του επόμενου έτους, το οποίο δημοσιοποιείται και συζητείται σε ειδική συνεδρίαση της Ολομέλειας της Βουλής».*
- B.** Τα αυτά, κατά βάση, πρέπει να επισημανθούν και ως προς την πρόταση αυτή, προσθήκη στο άρθρο 82 του Συντάγματος. Εν συντομία, λοιπόν, διευκρινίζεται ότι δεν υφίσταται, έστω και καθ' υποφοράν, κάποιο συνταγματικής φύσης εμπόδιο για την σύνταξη και ετήσια έγκριση Ενιαίου Σχεδίου Κυβερνητικής Πολιτικής του επομένου έτους, το οποίο δημοσιοποιείται και συζητείται σε ειδική συνεδρίαση της Ολομέλειας της Βουλής. Άρα αρκεί προς τούτο μία ολοκληρωμένη νομοθετική παρέμβαση με αντίστοιχη τροποποίηση του Κανονισμού της Βουλής. Πολλώ μάλλον όταν η θεσμοθέτηση ενός τέτοιου Ενιαίου Σχεδίου Κυβερνητικής Πολιτικής θα έπρεπε να θεωρηθεί κάτι παραπάνω από αυτονόητη για το Επιτελικό Κράτος, το οποίο θεσμοθετήθηκε με πολυτελείς διατάξεις και με ακόμη πιο πολυτελείς φιλοδοξίες ήδη το 2019, στις αρχές της πρώτης θητείας της Κυβέρνησης.
- XIII.** Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 101 παρ. 3, 5 του Συντάγματος προβλέπεται και:
- A.** *«Κατάργηση τεκμηρίου αρμοδιότητας υπέρ αποκεντρωμένων διοικήσεων. Η εφαρμογή του αποκεντρωτικού συστήματος μπορεί να γίνει με ύπαρξη αποκεντρωμένης κρατικής δομής και/ή με ύπαρξη αποκεντρωμένων υπηρεσιών των υπουργείων και των λοιπών φορέων του δημοσίου τομέα. Κρατική μέριμνα για τη στήριξη του πρωτογενούς τομέα και την ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας, ώστε να εξασφαλίζεται ίση πρόσβαση σε δημόσια αγαθά σε όλη την επικράτεια. Αρχές της χρηστής διοίκησης, της διαφάνειας, της λογοδοσίας και της αξιοκρατίας.»*
- B.** Μόνο μελαγχολικές, θεσμικές και πολιτικές, σκέψεις δημιουργεί η συγκεκριμένη πρόταση περί αναθεώρησης των διατάξεων του άρθρου 101 του Συντάγματος αναφορικά με την Αποκέντρωση. Και τούτο διότι εδώ και καιρό αποτελεί κοινό τόπο ότι το αποκεντρωτικό σύστημα στην Χώρα μας έχει, εν πολλοίς, καταρρεύσει στην πράξη, σε σημείο ώστε το

ρυθμιστικό πλαίσιο του άρθρου 101 του Συντάγματος να έχει καταστεί γράμμα κενό περιεχομένου. Σαν να μην έφθανε αυτό έρχεται η κατά τ' ανωτέρω πρόταση, η οποία ουσιαστικώς αναιρεί κάθε ουσιαστική αρμοδιότητα των αυθεντικώς αποκεντρωμένων κρατικών οργάνων. Κατά την «λογική», λοιπόν, της ως άνω πρότασης τα όργανα αυτά περιθωριοποιούνται εντελώς και αντικαθίστανται, τουλάχιστον κατά κανόνα, από όργανα των Υπουργείων. Και κάπως έτσι η «λογική» της πρότασης αυτής αποκαθιστά, σε όλο της το μεγαλείο, την «*Θεία Χάρη του Κράτους*». Όσο για το σκέλος εκείνο της ίδιας πρότασης που αφορά την συνταγματική κατοχύρωση των αρχών της χρηστής διοίκησης, της διαφάνειας, της λογοδοσίας και της αξιοκρατίας μία, μόνο, παρατήρηση αρκεί: Σε ένα σύγχρονο Κράτος Δικαίου όλες αυτές οι αρχές είναι τόσο αυτονόητες, ώστε κάθε ειδικότερη αναγωγή τους σε συνταγματικώς κατοχυρωμένα προτάγματα καθίσταται οπωσδήποτε περιττή. Πέραν δε τούτων αυτή η πτυχή της κατά τα προμνημονευόμενα πρότασης εκθέτει τους εμπνευστές της, δοθέντος ότι οι τελευταίοι ομολογούν έτσι πως σήμερα οι, σύμφυτες με το σύγχρονο Κράτος Δικαίου, προαναφερόμενες αρχές δεν ισχύουν ούτε τηρούνται στην πράξη.

XIV. Στην πρόταση αναθεώρησης του άρθρου 103 του Συντάγματος προβλέπεται:

A. *«Υποχρέωση αξιολόγησης των δημοσίων υπαλλήλων, με βάση τις αρχές της αμεροληψίας, της ουδετερότητας, της επαγγελματικής ικανότητας και της αποδοτικότητας, με δυνατότητα συμμετοχής και του Ανωτάτου Συμβουλίου Επιλογής Προσωπικού. Η αξιολόγηση γίνεται αμφίδρομα, ήτοι και από τους υφισταμένους προς τους προϊσταμένους τους. Νόμος ορίζει τη διαδικασία της αξιολόγησης, τα κριτήρια, τις επιβραβεύσεις πέραν του βασικού μισθού που συνδέονται με τα προσόντα και την απόδοση και τις συνέπειες που αυτή μπορεί να επιφέρει, συμπεριλαμβανομένης της οριστικής παύσης, ύστερα από απόφαση του υπηρεσιακού συμβουλίου.»*

B. Το τελευταίο αυτό παράδειγμα πρότασης αναθεώρησης του Συντάγματος, και συγκεκριμένα του άρθρου 103 του Συντάγματος σχετικά με το

υπηρεσιακό καθεστώς των δημόσιων υπαλλήλων ιδίως σε ό,τι αφορά την υπηρεσιακή αξιολόγησή τους, συμπυκνώνει αλλά και κορυφώνει την παθογένεια του συνδρόμου των πλεονασμών, η οποία διατρέχει οριζοντίως το σύνολο της κυβερνητικής αναθεωρητικής πρότασης. Πραγματικά, απλή ανάγνωση των διατάξεων κυρίως των παρ.7 και 8 του άρθρου 103 αρκεί για να καταδείξει ότι αυτές καλύπτουν, στο ακέραιο, όλες τις εκφάνσεις της αξιολόγησης των δημόσιων υπαλλήλων στις οποίες αναλύεται ανεξόδως η εν λόγω πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος. Μία άλλη, αδιαμφισβήτητη, επαλήθευση του συμπεράσματος τούτου προσθέτει και το γεγονός ότι υπό το καθεστώς της ισχύος των προεκτεθεισών διατάξεων του άρθρου 103 του Συντάγματος έχει θεσπισθεί πλειάδα νομοθετικών ρυθμίσεων για τους όρους, τις προϋποθέσεις και τα έννομα αποτελέσματα της αξιολόγησης των δημόσιων υπαλλήλων. Άρα οι ισχύουσες συνταγματικές διατάξεις ουδόλως εμπόδισαν την θεσμοθέτηση καθεστώτος αξιολόγησης των δημόσιων υπαλλήλων. Απλώς η θεσμοθέτηση αυτή είτε αποδείχθηκε ελλιπής είτε, καθ' ό μέτρο μπορεί να χαρακτηριστεί πλήρης, εφαρμόσθηκε στρεβλώς στην πράξη υπό τα «*καυδιανά δίκρανα*» του διαχρονικώς ακατάβλητου κομματικού νεποτισμού, πολιτικού «*χορηγού*» της ενδημικής επέλασης στην κρατική μηχανή της μετριοκρατίας και της αναξιοκρατίας. Επομένως, αν η Κυβέρνηση σκόπευε ειλικρινώς να πατάξει αυτό το φαινόμενο θα μπορούσε απλώς να αλλάξει τόσο τα κακώς κείμενα της υφιστάμενης νομοθεσίας όσο και την δική της ως προς τούτο νοοτροπία, υπηρετώντας με συνέπεια τις ως άνω δεσμεύσεις της στην πράξη. Κατά τούτο και εδώ το άλλοθι της ανάγκης αναθεώρησης των διατάξεων του άρθρου 103 του Συντάγματος είναι αδύνατο να συγκαλύψει τις μεγάλες κυβερνητικές ευθύνες για την συντήρηση ή και την επιδείνωση τόσο της μετριοκρατίας όσο και της αναξιοκρατίας, οι οποίες «*καλά κρατούν*» και μέσα από την άκρατη «*αξιοποίηση*» της πλειάδας παντελώς ανεξέλεγκτων προσλήψεων μετακλητών υπαλλήλων που έχουν πια κατακλύσει καίριας πολιτικής αλλά και πολιτειακής σημασίας κρατικές υπηρεσίες.

Επίλογος

Ως κατακλείδα της κατά τα προπαρατεθέντα κριτικής, θεσμικώς και πολιτικώς, επισκόπησης και αξιολόγησης της κυβερνητικής πρότασης αναθεώρησης ταιριάζει περισσότερο μία γενικότερη ανάλογη αποτίμηση των έως σήμερα αναθεωρητικών εγχειρημάτων επί του ισχύοντος Συντάγματος. Και κατά τούτο μάλλον πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι διαχρονικές κακοδαιμονίες του αρτιότερου Θεμελιώδους Νόμου στην Συνταγματική Ιστορία μας -πάνω στον οποίο εδραιώθηκε βεβαίως με σταθερότητα η δομή και η λειτουργία της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας μας, όχι όμως και η ποιότητά της- εκπορεύονται όχι μόνον από την σε πολλές περιπτώσεις στρεβλή ερμηνεία και εφαρμογή του στην πράξη αλλά και από τις αστοχίες και σκοπιμότητες συγκεκριμένων αναθεωρητικών παρεμβάσεων επί του αρχικού του κανονιστικού πλαισίου. Για παράδειγμα, επανειλημμένως έχει αναδειχθεί στο πεδίο της συνταγματικής θεωρίας το φαινόμενο προσχηματικών αναθεωρήσεών του, ήτοι αναθεωρήσεων που συντελέσθηκαν όχι γιατί το κανονιστικό του περιεχόμενο ήταν ανεπαρκές ή παρωχημένο αλλά για την απροκάλυπτη εξυπηρέτηση οφθαλμοφανών πολιτικών σκοπιμοτήτων. Αναφέρονται, ενδεικτικώς, οι αναθεωρήσεις του Συντάγματος του 1986, η οποία είχε ως προφανή στόχο την αποδυνάμωση του ρυθμιστικού ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας και την καθιέρωση ενός πρωθυπουργοκεντρικού συστήματος. Και του 2019, η οποία ανέτρεψε εκ βάθρων την συναινετική ανάδειξη του Προέδρου της Δημοκρατίας και οδήγησε στην εκλογή του ακόμη και από ευκαιριακές μονοκομματικές πλειοψηφίες. Στις κατά τ' ανωτέρω αναθεωρητικές παρεμβάσεις έρχεται να προστεθεί εκείνη μίας αναθεωρητικής πρωτοβουλίας, στο πλαίσιο της οποίας πλειάδα προτάσεων εμφορείται από το σύνδρομο αφόρητων κανονιστικών πλεονασμών -από τους οποίους δεν λείπουν και επικίνδυνες υστερόβουλες διαθέσεις απομείωσης της κανονιστικής δυναμικής συγκεκριμένων διατάξεων του Συντάγματος- που τεκμηριώνουν ότι στόχος των εμπνευστών της είναι, εν πολλοίς, ο εύπεπτος εντυπωσιασμός για την «αλλαγή αιζέντας» εν όψει των σοβαρών δυσχερειών αντιμετώπισης κρίσιμων πολιτικών ζητημάτων με καταλυτική επιρροή ως προς το μέλλον του Τόπου μας, άμεσου και απώτερου. Όσοι μετέρχονται τέτοιων, θεσμικώς ανεπίτρεπτων ή και επικίνδυνων για την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία μας, μεθόδων μάλλον δεν θέλουν να αντιληφθούν το αυτονόητο, κάτι το οποίο

βεβαίως καθιστά ακόμη πιο βαριές τις ευθύνες τους: Το Σύνταγμα, από την ίδια την θεσμική και πολιτική ιδιοσυστασία του, αποδυναμώνεται ή και ευτελίζεται εν τέλει όταν η κανονιστική ισχύς του και το αντίστοιχο κύρος του «*τεμαχίζονται*» ανευθύνως πάνω στην «*προκρούστεια κλίση*» των κομματικών σκοπιμοτήτων, ή και προσφέρονται «*θυσία*» στον βωμό της επιβίωσης των ταγών της πολιτικής σκηνής και ζωής. Εν τέλει δε η αποδυνάμωση -και πολύ περισσότερο ο ευτελισμός- της κανονιστικής δυναμικής του Συντάγματος ισοδυναμεί με αντίστοιχη αποδυνάμωση και αντίστοιχο ευτελισμό της ίδιας της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, ως συστήματος πολιτειακής οργάνωσης το οποίο πρέπει να συνιστά ιδανική εγγύηση της ακώλυτης άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.»